

BUYUK IPAK YO`LI VA HOZIRGI ZAMON

*Buxoro davlat pedagogika instituti
Pedagogika va ijtimoiy fanlar fakulteti
Odinayeva Umida Usmonovna
+998902988817*

Annotatsiya: Ushbu maqolada Buyuk ipak yo`li tarixini tiklashda YUNESKONing roli va Mustaqillik yillarida Buyuk ipak yo`lini tiklash va rivojlantirishda O`zbekistonning ishtiroki haqida so`z boradi. O`zbekiston o`zining ko`p asrli tarixi, ulkan madaniy-ma`naviy merosi bilan YUNESKODA hamisha qiziqish uyg`otgan. O`zbekiston istiqloлга erishgach, uning YUNESKO bilan aloqalari nihoyat darajada faollashdi.

Kalit so`z: Ipak, dallol, Yaksart, Drangean, Oltin yo`l, mushki anbar, Xesi koridori, savdo aylanmasi, ayriboshlash.

1946 yil noyabr oyida London shahrida 44ta mamlakat vakillari tomonidan BMTning ta`lim, fan va madaniyat masalalari bo`yicha qumitasi - YUNESKONing nizomi qabul qilindi. Bir yil o`tgach, 4 noyabr kuni ushbu nizom 20ta davlat tomonidan tasdiqlandi va YUNESKO tashkil etilganligi rasman e`lon qilindi. Bugungi kunda qarorgohi Parijda joylashgan YUNESKO tashkilotiga 188 ta davlat a`zo bo`lgan. YUNESKO ishlari bo`yicha milliy komissiyalar 178 ta a`zo mamlakat, jumladan O`zbekistonda faoliyat ko`rsatmoqda, bundan tashqari 165 ta davlat YUNESKO qarorgohida o`zining doimiy vakolatxonasiga ega. YUNESKO o`z nizomida bayon etilgan tamoyillariga sadoqat bilan amal qilib, ta`lim, fan va madaniyat orqali jahon xalqlari o`rtasidagi hamkorlik aloqalarini rivojlantirish yo`lida salmoqli hissa qo`shdi, inson huquqini, madaniy merosini himoyalash yo`llarini izladi. O`zbekiston o`zining ko`p asrli tarixi, ulkan madaniy-ma`naviy merosi bilan YUNESKODA hamisha qiziqish uyg`otgan. O`zbekiston istiqloлга erishgach, uning YUNESKO bilan aloqalari nihoyat darajada faollashdi. 1993 yilda O`zbekiston Respublikasi YUNESKO ga a`zo bo`ldi, 1994 yilda esa, YUNESKO ishlari bo`yicha O`zbekiston Milliy Komissiyasi tashkil etildi. Mana bir necha yildirki, YUNESKO qaroriga binoan Buyuk Ipak Yo`lini hartomonlama tadqiq etish bo`yicha xalqaro loyiha tatbiq etilmoqda. Bu loyiha ikkita dasturdan iborat: "Inson atrof-muhiti, yer va dengiz zaxiralari" va "Madaniyatlar va kelajak". YUNESKO sobiq bosh direktori Federiko Mayor o`zining nutqlaridan birida shunday degan edi: "Cho`l-biyobon va dengizlar orqali o`tgan Ipak Yo`li insonlar o`rtasida aloqa va so`zlashuvni tiklash borasida katta imkoniyatga ega edi, buyuk sivilizatsiyalarning o`zaro boyishib borishiga xizmat qildi. Ipak Yo`lini hartomonlama o`rganish loyihasining maqsadi xalqlarga so`zlashuv (dialog)ni tiklash zaruratini

anglatib, bu yo'lda joylashgan sivilizatsiyalarning bir-birini tushunish va boyitishga xizmat qilishdan iborat". YUNESKO tashabbusi bilan O'zbekistondagi ko'plab tarixiy-me'moriy yodgorliklar dunyo madaniy merosi durdonalari ro'yxatiga kiritildi. Bu ro'yxatga kiritilgan Buxoro shahrining tarixiy markazi, Xivadagi Ichan-qala kompleksi va Shahrisabz endilikda jahon xalqlarining umumiy qadriyati hisoblanadi va ular jahon hamjamiyati tomonidan muhofaza qilinadi. Bundan tashqari, YUNESKOning og'zaki va nomoddiy merosi durdonalari ro'yxatiga O'zbekiston Fanlar Akademiyasi Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik institutida saqlanayotgan mislsiz qo'lyozmalar va Surxondaryo viloyati Boysun tumanidagi folklor an'analari ham qo'shilgan. Jahon kinematografiyasi merosi ro'yxati esa, o'zbek kino san'ati ustalari tomonidan yaratilgan yigirmata badiiy va hujjatli filmlarni ham o'z ichiga olgan. Bu ro'yxatda "Alisher Navoiy", "Tohir va Zo'hiro", "O'tgan kunlar", "Shumbola" kabi filmlarni ko'rish mumkin. Shuningdek, YUNESKO "Avesto" kitobining 2700 - yilligi (2001 y.), Termiz shahrining 2500 - yilligini (2002 y.) tayyorlash va o'tkazilishida ham faol qatnashdi. Bu yerda mamlakatimiz birinchi Prezidenti Islom Karimovning jahon madaniyati qo'riqchisi – YUNESKO va O'zbekiston o'rtasidagi hamkorlik aloqalarni ravnaq topishiga qo'shgan hissasini alohida qayd etish zarur.

O'zbekiston birinchi Prezidenti Islom Karimov 1996 yil 22 aprel kuni Parijda YUNESKO qarorgohiga borib, bu tashkilot Ijroiya qo'mitasining 149 sessiyasida nutq so'zladi. O'sha yili YUNESKOning u vaqtdagi Bosh kotibi Federiko Mayor O'zbekistonning "Do'stlik" ordeni bilan mukofotlandi. 1987 yildayok YUNESKO BMTning madaniyatni rivojlantirish butunjahon dekadasi doirasida "Ipak Yo'li - so'zlashuv yo'li" dasturini qabul qilgan edi. Bu dastur Markaziy Osiyo xalqlari tamadduni tarixini hartomonlama o'rganishiga qaratilgan. Ammo Sharq va G'arb o'rtasidagi madaniy aloqalarni yanada mustahkamlash; bu ikkita katta qit'a yashayotgan xalqlar o'rtasidagi munosabatlarni yaxshilash mazkur dasturning asosiy maqsadini tashkil etadi. Bu dastur doirasida ilmiy anjumanlar va seminarlar o'tkazildi, Buyuk Ipak yo'li bo'ylab qo'shma xalqaro ekspeditsiyalar tashkil etildi, kinofilmlar yaratildi, kitoblar, risolalar va maqolalar chop qilindi, ayrim arxeologik va me'moriy yodgorliklar ta'mirlandi. Tashkil etilgan o'n bitta ekspeditsiyalardan: "Marko Polo izlari bo'ylab" (1987 yil, iyun-avgust, Istanbul-Pekin); "Dengiz ekspeditsiyasi" (1990 yil 23 oktabr - 1991 yil fevral); 1991 yilda Xiva shahrida maxsus ilmiy seminar bilan yakunlangan "Markaziy Osiyo respublikalari bo'ylab" ekspeditsiyasi; "Ko'chmanchilar madaniyati marshrutlari bo'ylab ekspeditsiya" (1992 yil, iyun-avgust, Mo'g'iliston); "Yevropadagi Ipak Yo'li" (1995 yil, Istanbul-Lion) va boshqa ekspeditsiyalarni tilga olish mumkin. Buyuk ipak yo'liga bag'ishlab o'tkazilgan ko'pgina xalqaro ilmiy konferensiyalardan "Qadimda va o'rta asrlarda Markaziy Osiyoda Buyuk ipak yo'lining shakllanishi va rivojlanishi" (Samarqand, 1990 yil,

oktabr); "Buyuk Ipak Yo'li bo'ylab davlatlarning eposlari" (Turku, Finlyandiya, 1993 yil, iyul); "Ipak Yo'li bo'ylab tillar va yozuvlar" (Kipr, 30 sentabr-oktabr 1994 yil); "Ipak Yo'li tiklanishi: O'zbekistonda sayyohlik va meroslar o'yg'onishi" (Buxoro, 1996 yil, fevral)ni alohida qayd etish mumkin.

Hindiston, Xitoy, O'zbekiston, Shri-Lanka, Yaponiyada Buyuk Ipak Yo'lini o'rganish bo'yicha maxsus institutlar tashkil etilgan. Masalan, BMT va YUNESKO qarori bilan O'zbekistonning Samarqand shahrida Markaziy Osiyo tadqiqotlari xalqaro institutiga asos solindi. Bu institutning ish loyihalaridan biri Buyuk ipak yo'li bo'ylab shahar va yo'nalishlarni o'rganishga qaratilgan. Bugungi kunda mazkur institutning ko'magi bilan Buyuk Ipak yo'li tarixiga bag'ishlangan monografiya nashrga tayyorlanmoqda. 1997 yil Parijda "Buyuk Ipak Yo'li" dasturining yakuniy konferensiyasi bo'lib o'tdi. Konferensiya doirasida Osiyo xalqlarining turli asrlarga taalluqli madaniy merosining nodir namunalarini qamrab olgan ko'rgazma ham tashkil etilgan edi. YUNESKO O'zbekistondagi me'moriy yodgorliklarni restavratsiya qilish va muhofazalash ishlarida ham faol qatnashmoqda. Jumladan, Fayoztepadagi Budda ibodatxonasini asl holida asrash bo'yicha YUNESKO dasturi tuzilgan. Ushbu loyihaning maqsadi: Fayoztepani muzey shaklida ochiq osmon ostida asrabavaylashdan iboratdir. Bu yerda fransuz arxitektorlari YUNESKO Markaziy Osiyodagi sho'basining rahbari Maykl Barri Leyn boshligida ishlamoqdalar. Barri Leyn janoblari ko'magida ushbu loyihani tatbiq etish maqsadida Yaponiyadan sarmoya ajratish masalasi hal etildi. Demak, sayyohlar Buyuk Ipak Yo'lida joylashgan Budda shaharlari, Fayoztepa va Qoratepadan topilgan yodgorliklarni ko'rish imkoniyatiga ega bo'ldilar. 1999 yil O'zbekistonda "Ipak Yo'li radiosi" tashkil etildi, uning faoliyati xalq ma'naviy meros va xalq an'analarini asrab-avaylash va tiklashga qaratilgan. 2005 yil O'zbekistonning Markaziy Ko'rgazmalar zalida YUNESKO ishlari bo'yicha Milliy Komissiyasi ko'magida chop etilgan "Sharq miniatyuralari"ning I va II jildlarining taqdimoti bo'lib o'tdi. YUNESKO O'zbekistonda joylashgan Ipak Yo'li shaharlari bo'ylab sayyohlikni rivojlanishiga ham ko'maklashmoqda. Chunonchi, M. Barri Leyn taklifiga binoan, Yaponiya va Germaniya elchixonalari ko'magida 2005 yilning yozida "Xorazmning oltin halqasi" (Xiva-2005) xalqaro sayyohlik yarmarkasi o'tkazildi. Xorazm mintaqasi katta turistik imkoniyatlarga ega, bu boy imkoniyatdan to'liq foydalanish kerak. Xiva shahrida YUNESKO yordamida sayyohlar uchun axborot markazi tashkil etilgani aynan mazkur maqsadni ruyobga chiqarishga yordam beradi. 1991 yil may-avgust oylarida YUNESKO "Buyuk ipak yo'li –muloqot yo'li" shiori ostida O'rta Osiyo hududida mo'ljallangan xalqaro ekspeditsiya rejalanganidek o'tdi. Unga ko'ra 3 ta asosiy ekspeditsiya uyushtirildi. Birinchi ekspeditsiya Buxoro-Varaxsha-Ko'kartli-Qizilrabot-Mishiql-Qal'a-SharoxonTo'rtko'l-Urganch-Xiva yo'nalishi bo'ylab tekis cho'llardan 400 km masofani piyoda bosib o'tadi. Ikkinchi ekspeditsiya sayyoh-tadqiqotchilar otlarda tog' tizmalari va daryo vodiylarida hamda

qadimgi aholi yashash joylari orqali yuradilar. Ular Piskon qishlog‘i-Piskon tizmasi-Ko‘ksuv vodiysi-Burchmulla qishlog‘i-Chotqol vodiysi –Oqbuloq vodiysi-Chotqol tizmasidagi Arashon davoni Ohangaron platosi-Qurama tizmasidagi Qamchiq dovoni-Pungon - Pon-Chust kabi manzillardan 300km yo‘l bosadi. Uchinchi ekspeditsiya a‘zolari Navoiy-Nurota-Jusentab-Rabot-Zarmitan-Forish-Yangi-qishloq-Chaqar-Jizzax aholi punktlari joylashgan 300 kmlik masofani bosib o‘tadilar. YUNESKO tomonidan “Buyuk ipak yo‘li-muloqot yo‘li” dasturining qabul qilinishi natijasida O‘rta Osiyo sivilizatsiyasi tarixini har tomonlama va chuqur o‘rganishga katta e‘tibor qaratildi. Undan tashqari, bu dasturning asosiy maqsadi Sharq va G‘arb o‘rtasidagi madaniy va iqtisodiy aloqalarni yanada chuqurlashtirib mustahkamlash, bu ulkan mintaqalarda yashayotgan ko‘p sonli xalqlarning o‘zaro munosabatlarini yaxshilashdan iborat. Buyuk ipak yo‘li bilan bog‘liq nuqtalarda 150 dan ortiq ilmiy seminar va ekspeditsiyalar uyushtirildi.

O‘tkazilgan ekspeditsiyalar orasida “Marko Polo izlaridan”(1987 yil, iyun-avgust, Istambul-Pekin), “Dengiz” (1990 yil, 23 oktabr-1991 yil 23 fevral) va boshqalar misol bo‘la oladi. Sharqning bir qancha mamlakatlarida - Hindiston, Xitoy, O‘zbekiston, ShriLanka, Yaponiyada Buyuk ipak yo‘lini o‘rganish bo‘yicha maxsus ilmiy institutlar tashkil etildi. O‘zbekistonda Samarqand shahrida Birlashgan Millatlar Tashkiloti va YUNESKO tomonidan Markaziy Osiyodagi izlanishlar xalqaro instituti tashkil etildi. Buyuk ipak yo‘liga bag‘ishlangan ilmiy xalqaro konferensiyalarga “Qadimda va O‘rta asrda Markaziy Osiyoda Buyuk ipak yo‘lining paydo bo‘lishi va shakllanishi” (1990 yil Samarqand), “Ipak yo‘li bo‘yidagi davlatlarning dostonlari” (1993 yil iyun, Finlandiya, Turkiya), “Ipak yo‘li bo‘yidagi yozuvlar va tillar” (1994 yil 30 sentabr-1 oktabr, Kipr) kiradi. Buyuk ipak yo‘li dasturining yakuniy konferensiyasi 1997 yil Parijda bo‘lib o‘tdi. 1993 yil mayda Bryusselda Yevropa komissiyasi tomonidan Markaziy Osiyo davlatlari va Kavkaz vakillari hamda Yevropa ittifoqi uchrashuvlari bo‘lib o‘tdi. Unda Yevropa-Kavkaz-Osiyo transport yo‘li (TRASEKA) haqida kelishib olindi. Bunda ekspeditsiya ko‘zlangan maqsad Buyuk Ipak yo‘lining asosiy va yordamchi tarmoqlarini izlab topish va ular geografiyasini ilmiy jihatdan asoslash, savdo-sotiqda nimalar tashilganligini va ayirboshlash uslublarini aniqlashdan iborat. O‘tmish tariximizni, milliy va ma‘naviy boyligimiz hamda an‘analarimizni o‘rganish, kishilarning tabiatga ta‘sir darajasini, o‘lka ekologiyasi o‘zgarib borishini aniqlash va imkoniyatlarini baholash, xalqaro, mamlakat, regional va mahalliy ahamitga molik turistik va sport-sog‘lomlashtirish, eng muhimi kelajakda qadimiy Sharq bilan G‘arb xalqlari o‘rtasida iqtisodiy va madaniy aloqalar o‘rnatgan hamkorlik va samimiy muloqot yo‘liga aylantirishdan iboratdir.

Hozirgi paytda Markaziy Osiyoda mustaqil davlatlarning yuzaga kelishi bilan mazkur qadimiy karvon yo‘lidagi iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy munosabatlar o‘z mavqeini qaytadan tiklashga muvassar bo‘lmoqda. Ayni shu mintaqada bir-biriga

nisbatan iqtisodiy tomondan ehtiyojining o'sib borishi bu joylarda milliy sanoatning rivojlanishiga sabab bo'lib, ma'naviy birlikni muayyanlashtirib, xalqaro do'stlikni mustahkamlashga xizmat qiladi. Qadimiy karvon yo'llari joylashgan Turon ellarining rivojlanishi esa Sharq bilan G'arb, Shimol bilan Janub o'rtasidagi an'anaviy do'stona munosabatlarning qaytadan yuksalishi, turkiy xalqlar madaniyatining ravnaq topishiga yana o'z hissalarini qo'shishi muqarrardir. 1978 yilda Xitoydagi iqtisodiy islohotlar tuqayli 1980 yillarning o'rtalariga kelib, Turkistondan o'tadigan qadimiy karvon yo'lida yana savdo munosabatlarida jonlanish paydo bo'ldi¹. O'zbekiston Respublikasi mustaqil hayot va taraqqiyot yo'lidek eng buyuk yo'lni tanlab, «Buyuk ipak yo'li»ni ham qayta tiklash g'oyasini birinchilar qatori ilgari surgan va ushbu g'oyani royobga chiqarish uchun tinimsiz harakat qilayotgan davlatdir. Shuning uchun ham O'zbekiston qadimiy «Buyuk ipak yo'li»ning yuk ortilgan ot va tuyalardan iborat karvonlarga moslangan «Ipak yo'li»ning o'ta zamonaviy mazmun va darajalarda, eng yangi texnika va texnologiyalar bilan qurollangan ilg'or, murakkab transport va aloqa kommunikatsiyalari sistemasi sifatida qayta tiklanish uchun ko'p tadbirlarni ko'rmoqda. Bu tadbirlarga ham mamlakatlarni iqtisodiy rivojlantirish, ham «Buyuk ipak yo'li»ni tiklash vositalari deb qaramoqda. «Buyuk ipak yo'li»ning yangi mazmunda va sifatlarda to'la-to'kis tiklanishi bilan Evropa va Osiyo mamlakatlari xalqlari uchun butunlay yangi taraqqiyot manbalari, omillari va imkoniyatlari vujudga keladi. Ular yanada kengaya borib, ekologik muammolarning eng og'iri – Orol dengizi muammosini yechishga ham yordam berishi mumkin. «Buyuk ipak yo'li» tiklanishining asosiy samaralari xususida quyidagilarni aytish mumkin. «Buyuk Ipak yo'li»ning to'la tiklanishi bilan eng avvalo mamlakatlar o'rtasidagi savdo-sotiq munosabatlari kuchayadi, savdo hajmi oshadi va ular iqtisodiy taraqqiyotga ijobiy ta'sir etadi. Yangi korxonalar, zamonaviy texnik stansiyalari va xizmat ko'rsatish shahobchalari vujudga kelib, mamlakatlarning ishlab chiqaruvchi kuchlari rivojlanadi. Ilmiy-texnik aloqalar hamda yangi texnika va texnologiyalar keltirilishi natijasida fan-texnika taraqqiyoti tezlashadi, xo'jaliklar va tovarlarning raqobatdoshligi kuchayadi. Ko'plab yangi ish joylari tashkil qilinadi va ular ko'payib boradi, ishsizlarning ko'pchiligi o'z joylariga ega bo'ladi. Har bir mamlakat ichida va xalqaro ko'lamda mehnat taqsimoti chuqurlashadi va kengayadi, mehnatning yangi turlari va yangi kasblar vujudga keladi. Milliy va xalqaro munosabatlar yanada o'zgaradi va takomillashadi. Ekologik muhitni yaxshilash, tovarlar sifatini oshirish imkoniyatlari kengayadi. Mahsulot ishlab chiqarish, sotish va xarid qilishning eksport va import ishlarining arzonlashuviga, iqtisodning o'sishiga ta'sir etuvchi shart-sharoitlar, omillar yanada kengayadi. Bular natijasida kishilar moddiy hayoti yaxshilanadi, moddiy farovonligi oshadi. Xalqlar o'rtasidagi madaniy, ma'naviy va ma'rifiy munosabatlar,

¹ Boxodir Eshov O'zbekiston davlatchiligi va boshqaruvi tarixi Toshkent 2012

aloqalar, shu jumladan, ma'rifiy turizm yanada rivojlanadi va takomillashadi. Barcha xalqlarning har tomonlama rivojlanishi kuchayadi. Iqtisodiy, ma'naviy-ma'rifiy va boshqa munosabatlarning o'sishi, mamlakatlar va xalqlar o'rtasidagi siyosiy munosabatlarga, xalqaro vaziyatga ijobiy ta'sir etadi, xalqaro tinchlik va hamkorlik kuchayadi. , omillar yanada kengayadi. Bular natijasida kishilar moddiy hayoti yaxshilanadi, moddiy farovonligi oshadi.

Buyuk ipak yo'li faqat karvon yo'li bo'lib qolmasdan, Yevrosiyo xalqlari sivilizatsiyasi tarixida o'chmas iz qoldirgan, uning har tomonlama taraqqiy etishida ulkan omil bo'lib xizmat qilganini e'tirof etamiz.

Foydalanilgan manbalar va adabiyotlar:

- 1.Sh.Mirziyoyev. Tinchlik, ma'rifat va bunyodkorlik yo'lida hamkorlik. «Xalq so'zi». 2016 yil, 19 oktabr.
- 2.Karimov I.A. Savdo yo'lidani Ipak yo'lini tiklash sari. Asarlar. 2 jild. - Toshkent, "O'zbekiston", 1996. 366-368-betlar.
3. Buyuk Ipak yo'lidagi Markaziy Osiyo shaharlari. Konferensiya materiallari. Samarqand, 1994.B.176-178. 89
4. Jabborov I. Buyuk Ipak yo'li chorrahasidagi tarixiy obidalar. Moziydan sado. 2004 yil. 3-son.B.21-22.
5. Shirinov T. G'arb bilan Sharq uchrashgan diyor. "Xalq so'zi", 2004 yil 16 oktabr.
6. Sulaymonova F. Sharq va G'arb. - Toshkent, 1997.B.118-119.
7. Xoliqova R. Abdullaxon rabotlari va sardobalari. San'at tarixi. 2003 yil, 2-son. B.16-18.
8. Xo'jayev A.Buyuk ipak yo'li. "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti. Toshkent. 2007. B.91-92.
9. O'zbekistonning yangi tarixi. 1-jild. - Toshkent, 2000.
10. Boxodir Eshov O'zbekiston davlatchiligi va boshqaruvi tarixi Toshkent 2012